

Előszó

A család intézményének meghatározása, hazai és nemzetközi kutatása – mondhatni – történelmi időkre nyúlik vissza. Bár a család fogalma napjainkban még bőven éles definíciós viták tárgyát képezi mind a tudományos berkekben, mind a közbeszédben, már az ipari forradalmat megelőzően is eltért a család fogalma attól, ahogy ma köznapi szóként utalunk ezen *elsődleges társadalmi csoportra*. Egyfelől a család és a háztartás fogalma sem volt egész egyértelműen elhatárolható, hiszen maga a törvényalkotás, illetve a korabeli statisztika (köztük a népszámlálás) is többé-kevésbé egyként gondoltak a családra és a háztartásra. Leginkább az adott házban, háztartásban élő összes tagra (akár a szolgálókra is) értették a kifejezést.¹ Emellett nem voltak szokatlanok a kiterjesztett vagy a több családmagból álló háztartások sem (Somlai 1996, 19). Jól rávilágít erre az 1784–87-es magyarországi népszámlálás akkori családdefiníciója is, miszerint *„egy Famíliához számláltatnak mind azok, és következőképpen azon egy Árkus Família táblájába irattatnak bé, valakik magoknak külön nem főznek, hanem ugyan azon egy Atyától, vagy Gazdától, Gazdaszszonytól, közönségesen egygyütt tápláltatnak és velek egy Asztalon, kenyéren vagynak, akár ezek Házások legyenek, akár nem; e’ szerint kiki valaki másokat táplál, a’ Familia Fejének tartassák.”* (sic!) (Idézi: Thirring 1938, 150.) Továbbá funkcióit tekintve is egész máshova helyeződtek a hangsúlyok, mint napjainkban. Részben az iparosodás, polgárosodás és a városokba költözés nyomán kezdett megváltozni a család- és háztartásszerkezet. Az iparosodott nagyvárosok egyre inkább gátját képezték a közösségi ellenőrzésnek, így a család idővel a társadalom legintimebb közegévé vált, ezért a reprezentációs és termelő funkció mellett/helyett a családtagok közötti intimitás, az érzelmi kapcsolatok, illetve a pszichés védelmi funkció vált elsődlegesebbé, ahogy szintén felértékelődött a férj, a feleség és a családtagok közti érzelmek fontossága. Egyre inkább központi szerep jutott a heti, havi bevételnek, ami mellett új fogalomként jelenik meg az *eltartó* és az *eltartott* szerep, a maga jellemző nemi szerepfelfogásával. Bár

¹ Vö. „házam népe”.

a pénzkereső nő még sokáig deviánsnak minősült, mint e lapszámunk szerzői is kiemelik majd, a 19. századtól egyre nagyobb arányban jelennek meg a munkaerőpiacon, ami idővel hozzájárult a nemekhez kötött szerepek újrafelosztásának még ma is tartó folyamataihoz.² (Somlai 1996, 22–28) Kopp Mária (2008, 254) szerint a magyar társadalom vonatkozó beállítódásának markánsabb változása az ezredforduló környékére tehető, mikortól is lassan, de egyre szélesebb körben elfogadást nyernek az átalakuló családi szerepek. A modernkori szociológiának tehát várhatóan még sokáig szükségszerű és állandó kutatási témája marad a család, kezdve a fogalmi lehatárolások ma is felszínen lévő problémakörétől, a család- és háztartásszerkezetvizsgálatokon, vagy épp a családpolitikák hatékonyságvizsgálatán át a családdal, együttéléssel kapcsolatos társadalmi attitűdvizsgálatokig.

Folyóiratunk jelen lapszáma ebbe a diskurzusba kíván becsatlakozni.

Elsőként a család jövőjéről, annak társadalmi szerepváltozásáról értekezik Engler Ágnes és Pári András, a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért munkatársai. Tanulmányukban történeti, statisztikai és kurrens hazai, valamint nemzetközi kutatások eredményeire támaszkodva írnak a család- és párkapcsolati formák időbeli változásairól. Maguk is osztják, hogy bár a család a társadalom legalapvetőbb, legősibb és egyben (immár) legintimebb szervezeti formája, máig dinamikus alakuláson megy keresztül, így állandó vizsgálata nélkülözhetetlen. Rámutatnak, hogy még az évszázadokon át tartó átalakulás ellenére is olybá tűnik, hogy a társadalmak igyekeznek origóként, elsődleges szocializációs közegünként megtartani a családot. Igaz, egyre erőteljesebben jelenik meg más szocializációs terek hatása a gyermekek életében, optimális esetben máig a családban adjuk át szülőként mindazt, amiben hiszünk, és amit értéknek tekintünk – érvelnek a szerzők. Hitet tesznek amellett, hogy a család intézménye a modern társadalomban egyelőre még egész biztosan nem tűnik el, hanem továbbra is fontos érzelmi funkciója van, illetve kellene, hogy legyen. Ezt támasztják alá a boldogságkutatások családra vonatkozó aspektusai is (Kopp–Skrabski, 2009), azaz a funkcionális, optimálisan működő családi háttér egyértelműen erősebb magyarázó változó az ember boldogságérzetének háttérvizsgálatakor, mint akár az anyagi helyzet vagy

² És ami idővel rávilágított, hogy gazdasági értelemben akár életképesek maradhatnak a magányos vagy az egyszülős háztartások is, ami részben hozzájárult a válások számarányának növekményéhez is.

az egészség. A boldogság forrása itt tehát a kötődés, a bizalom és a kisközösségekhez való tartozás. A szerzőpáros a házasság-élettársi kapcsolat vitához is hozzászól, kiemelve állításukat, miszerint az élettársi kapcsolatok jellemzően törékenyebbek, mint a házasságban élőké, így már csak emiatt is örvendetesnek tekintik, hogy az utóbbi évtizedben határozottan nőtt a házasságkötések száma, amelyekkel párhuzamosan a válások házasságkötésekhez viszonyított számaránya is meredeken csökkent. Emögött egyfelől maguk is a családtámogatási rendszereket, másfelől a korábban elhúzódott, illetve a világgazdasági válság miatt elnapolt házassági szándékok megvalósulását látják. A tanulmány ezt követően a korábbiakat alátámasztandó, hosszan értekezik még a családszerkezet átalakulásokról, a családok stabilitást befolyásoló tényezőkről. Külön alfejezetekben, gazdag irodalmi háttérre hagyatkozva foglalkoznak a párkapcsolati és termékenységi mintázatok alakulásával, a családok komplexitásával, kitérve a női nemi szereppel kapcsolatos változásokra is. Maguk is érintik az apaszerep kérdéskörét, amely területtel külön tanulmány foglalkozik majd. A tanulmány második szegmense a családok mai helyzetéről kíván keresztmetszeti képet felvázolni és ebből következtetéseket levonni. Többek közt rámutatnak a családok és háztartások összetételének, illetve a házasságkötéseknek az alakulására, végül a legutóbbi értékvizsgálatok vonatkozó eredményeire.

Hazai és nemzetközi szinten is fontos kutatási terület a női nemi szerepek vizsgálata, viszont, ha nem is teljes mértékben alulkutatott, relatíve kevesebb figyelem jut a férfi- vagy apaszerepeknek. Szodorai Dóra doktoranduszhallgató épp ezt a területet kutatja. Apaszerep és munkamegosztás című cikkében kizárólag az apákkal szembeni szerepelvárásokra fókuszál. A tanulmány első része a témához kapcsolódó korábbi szakirodalmakra szorítkozik, azzal a kimondott céllal, hogy kutatási területének legfrissebb, 2021-es primer eredményeit ezek fényében szemléltethesse. Kiemelten fontos hangsúlyt ad Spéder Zsolt 2011-es írásának, amelyben az apákkal szembeni szerepelvárásokat vizsgálta. Spéder itt rámutat, hogy a férfiakkal szemben kettős szerepelvárás jelenik meg, vagyis egyszerre várják tőlük, hogy kenyérkereső-családfenntartó szerepet lássanak el, egyben családcentrikus, a gyermekeikkel törődő apák legyenek. A kutatás empirikus részéhez a Századvég Alapítvány nagymintás családkutatásának adatbázisát használta fel, a válaszadókból leválogatva az apákat. Az így kapott almintát vizsgálatára építve tételesen bemutatja,

családjaik életében jellemzően milyen szerepeket töltenek be a kérdezetek, milyen feladatok hárulnak rájuk, illetve mennyire támaszkodnak az otthoni feladatok elvégzésében a párjukra. Rávilágít arra, hogy az eltérő nemű szülők miképp osztják meg egymás között a mindennapi feladataikat, szerepeiket. Attitűdkérdésre kapott válaszaikból pedig megtudjuk, hogy az apák maguk mit gondolnak, szerintük milyennek kellene lennie a családon belüli feladatfelosztásnak. Az eredményeket a szakirodalom által felvázoltakkal összevetve a szerző arra a következtetésre jut, hogy a korábbi eredményekhez viszonyítva egyelőre még nincs számottevő változás az apákkal szembeni szerepelvárások területén, megerősíti, hogy a kettős szerepelvárás továbbra is jellemző, és nem detektálható általánosan megjelenő stratégia, amellyel a két szerep egyszerre történő betöltése könnyebbé válna az apák számára.

Családról és házasságról: a vallásos hitükben válás után megerősödtek attitűdjei című tanulmányában László Tamás egy olyan, szűkebb csoportra vonatkozóan tesz megállapításokat, akiknek az életében kétszeresen is tetten érhető a változás. A vallásos hitükben válásukat követően megerősödtek értékrendjére és attitűdstruktúrájára úgy is tekinthetünk, mint sajátos „keresztfolyamatok” eredőjére. A szerző számadatok segítségével keresi a választ arra a kérdésre, hogy – elsősorban a család és a házasság vonatkozásában – mi jellemzi a vizsgált csoport gondolat- és érzésvilágát, valamint, hogy attitűdjeik ezen rendszere alapján hol helyezhetők el más elvált emberekhez, a házásokhoz, illetőleg a hajadon/nőtlen családi állapotúakhoz képest. A tanulmányban közölt kutatási eredmények arra utalnak, hogy a vallásosság erősödése összefügghet azzal, hogy a válás sokkjának kezelésében más lehetőségeknek viszonylag híján voltak. Emellett pedig azt láthatjuk, hogy esetükben a közeledés sok esetben ráépült a valláshoz való eleve meglévő kötelekekre. A válással kapcsolatos ritkás, közvetett (a szűkebb környezetben látott) tapasztalatokhoz viszont a rendszerint nehéz élethelyzet negatív következményeinek fokozott megélése társult, amit a társas mikrokörnyezet hozzáállása is tovább rontott – vélhetően ezáltal is csökkentve a megküzdés alternatív útjainak számát. A válásukat követően hitükben megerősödtek csoportjának értékrendszere egyértelműen inkább hasonlít a házásokéra, mint a többi, váláson átesettére. Ez alól kivételt képeznek azok a szempontok, amelyek közvetlenebbül kötődnek, kötődhetnek a házasság felbomlása nyomán előálló élethelyzethez. A családról és a házasságról, azok értékéről vallott nézetek tekintetében

viszont rámutat, hogy a vallás irányába forduló elváltak inkább rendelkeznek a házasságban élők alapvetően pozitív viszonyulásával.

Végül a KINCS munkatársai, Molnár Balázs, Szarvas Andrea, Gellérné Lukács Éva szerzőhármas értékeli az előző 12 év magyar családpolitikai intézkedéseit, mindezt európai kontextusba ágyazva. Tanulmányukban többek közt százéves távlatban mutatnak rá az európai népesedési helyzet tendenciáira, bemutatva az elmúlt 60 év már látható eredményeit, majd projekciójukat kiterjesztik az előttünk álló 40 évre is. Külön hangsúlyt fektetnek a migráció és népesedés kapcsolatára is, utalva rá, hogy jellemzően azokban az országokban nőtt a fertilitás, amelyek elsősorban a helyi lakosság támogatásával kívánnak jobb demográfiai mutatókat elérni. A nemzetközi helyzet felvázolásakor külön foglalkoznak a visegrádi együttműködés országai, és a balti államok statisztikáival. Rámutatnak, hogy valamennyi visegrádi országban csökkent a válások száma az elmúlt tíz évben, míg a balti államok a válások számának alakulása tekintetében változatos képet mutatnak. Bár a népesedéspolitikával foglalkozó szakirodalom viszonylag ritkábban veszi számításba, szerzőink a nyilvántartott abortuszokat is a témához kapcsolják. Tanulmányuk második fele egyfelől összefoglalja a hazai családpolitika legfontosabb pilléreit, ami mellett jó gyakorlatokat is hoz, főleg francia példára hivatkozva. Végül saját primer adatokra támaszkodva számolnak be a lakosság vonatkozó attitűdjeiről.

Lapszámunk műhelytanulmánya Kelemen Hunor tollából származik. Takarékpénztárból regionális bankóriás cikkében az Országos Takarékpénztár (OTP) nemzetközi terjeszkedését, sikereit és ezek okait vizsgálja, bemutatva, hogy a rendszerváltás után hogyan vált e hazai bank szocialista takarékpénztárból transznacionális pénzügyi vállalkozássá.

Gyorgyovich Miklós

Irodalomjegyzék

- Somlai, Péter 1996: A családi kapcsolatok társadalomtörténetének irányai. In: Schadt Mária (szerk.) *Családszociológia*. Pécs, JPTE Tanárképző Intézet Pedagógia Tanszéke.
- Thirring, Gusztáv Adolf 1938: *Magyarország népessége II. József korában*. Budapest, MTA.
- Kopp, Mária (szerk.) 2008: *Magyar lelkiállapot, 2008: esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Budapest, Semmelweis.
- Skrabski, Árpád – Kopp, Mária 2009: *A boldogságkeresés útjai és útvesztői a párkapcsolatokban*. Vác, Apor Vilmos Főiskola.